
ПЪРВА ГЛАВА

СЪДЪТ

Бейт хамишпат!“ („Съдът!“) Този вик на съдебния пристав ни кара да скачаме от местата си прави, защото известява появата на тримата съдии в съдебната зала, които, гологлави, в черни мантии, влизат през страничната врата и се отправят към местата си върху най-високата част на подиума. На двата края на дългата маса пред тях, която скоро ще се изпълни с безброй книги и над хиляда и петстотин документа, седи по един от съдебните стенографи. Точно пред съдиите, на по-ниско място, се намират преводачите, необходими за пряката размяна на слова между обвиняемия или неговия адвокат и съда. Процесът се води на иврит, но както привържениците на обвиняемата страна, така и почти цялата публика на процеса са немскоезични и слушат дебатите чрез преките радио-предавания, които са с превъзходен превод на френски, поносим на английски и истински комичен, често дори неразбираем в немския си вариант. (Като се вземе предвид старанието, проявено при техническите приготовления за процеса, остава мистерия фактът, че новата държава Израел, в която живеят много хора, родени в Германия, не съумя да намери добри преводачи на единствения език, който обвиняемият и неговият съветник можеха да разберат. Защото някогашното предубеждение срещу немските евреи, едно време

широко споделяно в Израел, вече не е така силно, за да оправдае подобен фал. Остава обяснението да се корени в още по-стария и много властен „витамин П“, както израелците наричат протекцията в правителствените и бюрократичните кръгове.) Едно стъпало пониско от преводачите са обитателите, от една страна, на стъклената клетка на обвиняемия и, от друга, на свидетелския бокс, и тъй като са поставени с лице един към друг, всяка от страните показва профила си на залата. Накрая, на най-ниското място и вече с гръб към публиката, е настанено обвинението – прокурорът и неговият състав от четирима помощници, както и адвокатът на защитата, който през първите седмици беше придружаван от помощник.

Дори и за миг липсва каквато и да е театрална поза в поведението на тримата съдии. Те крачат с естествената си походка, естествен е и изразът на скръб по лицата им, когато с особено внимание изслушват не просто свидетелски показания, а разкази за страдания. Спонтанно е нетърпението им, предизвикано от стремежа на прокурора да събира безкрайно подобни показания. Отношението им към защитата на обвиняемия е като че ли с нотка на позасилена вежливост, сякаш винаги са вземали под внимание факта, че „д-р Серватиус се оказва почти сам в своята упорита битка, намирайки се в непозната среда“, а отношението им към обвиняемия е безукорно. Кристално ясно е, че това са трима добри, честни хора, които не се поддават дори на изкушението да позират по време на процеса – като се опитат например да сдържат своите реакции чак до приключване на превода на иврит, за да прикрият перфектния немски, който всеки от тях естествено владее, след като е роден и е учил в Германия. Моше Ландау – председателят на съдийския състав, едва ли успява дори веднъж да овладее своите словесни реакции, докато преводачите свършат изречението, и често се намесва с бележки и поправки в превода, очевидно благодарен за мига възможност да се откъсне по този начин от своите сурови задължения. Месеци по-късно, по време на кръстосания разпит на обвиняемия, той дори

ще насърчава своите колеги да използват майчиния си немски език в диалога с Айхман – още едно доказателство за неговата изключителна независимост от общественото мнение в Израел.

Без съмнение съдията Ландау от самото начало на процеса беше човекът, който насочва делото и който прави всичко възможно, за да не се обърне процесът в представление под влиянието на прокурора, обичаш показността. Причина за неуспеха му понякога да изчисти театралността е простичкият факт, че заседанията протичат на подиум пред събралата се публика, където гръмкият вик на съдебния пристав при всяко начало изпълнява ролята на вдигане на завеси. Който и да е този, който е проектирал новопостроения Дом на народа – Бейт ха'ам (днес обиколен с висока ограда, отбраняван от мазето до покрива от тежковъоръжена полиция и барикадиран с цяла редица дървени бараки в предния двор, където всеки ново-дошъл е най-старателно претърсван), явно е имал предвид театър, с партер и галерия, авансцена и сцена и странични врати, през които да влизат актьорите. Ясно е, че тази съдебна зала съвсем не е лошо място за един показан процес, какъвто си го представя Давид Бен Гурион, израелският министър-председател, идея, която е имал още когато е взел решението да отвлечат Айхман от Аржентина и да го изправят пред Районния съд в Йерусалим, за да отговаря за ролята си за осъществяването на „окончателното решение на еврейския въпрос“. Бен Гурион, основателно наричан архитектът на държавата, си остава невидимият режисьор на заседанията. Нито веднъж той не се появява в съда, но присъства чрез Гидеон Аузнер, главния прокурор, който прави абсолютно всичко, за да угоди на своя началник, представлявайки правителството. И ако, за щастие, старанието му често не успява, причина за това е, че процесът се председателства от друг, който служи на правосъдието толкова честно, колкото г-н Аузнер служи на държавата Израел. Правосъдието по принцип повелява всеки съден да бъде обвиняван, защитаван и на тази основа осъден, а всякакви други въпроси, изглеждащи по-

съществени – „Как можа да се случи?“ и „Защо се случи?“; „Защо евреите?“ и „Защо германците?“; „Каква роля изиграха другите народи?“ и „Доколко отговорни са съюзниците?“; „Как се случи така, че евреите, чрез собствените си водачи, съучастничиха в своето унищожение?“ и „Защо те отиваха към смъртта си като овце на закление?“, – да бъдат оставени за по-късно. Правосъдието държи единствено на Адолф Айхман – син на Карл Адолф Айхман, човека в стъклената клетка, направена за негова защита – среден на ръст, слаб, на средна възраст, с оредяваща коса, криви зъби и с късогледство, който по време на целия процес проточва мършавия си врат по посока на съдийското място (нито веднъж той не се обърна с лице към публиката) и който отчаяно се стреми и повечето пъти успява да запази самообладание независимо от нервния тик, поразил устата му навярно много преди този процес да започне. Под съд са неговите дела – а не страданията на евреите, не германският народ или човечеството, дори не антисемитизмът или расизмът.

А правосъдието, макар и навярно „абстрактно“ според хора с мисленето на г-н Бен Гурион, се оказва много по-неумолим господар от който и да е министър-председател с цялата му власт. Управлението на министър-председателя, както бърза да покаже г-н Аузнер, е разрешаващо – то разрешава на прокурора да дава пресконференции и интервюта за телевизията по време на процеса (Американската програма, спонсорирана от корпорацията „Гликман“, е постоянно прекъсвана от реклами за имоти – бизнесът преди всичко!) и да проявява даже „спонтанни“ изблици пред репортери в сградата на съда: „Прокурорът бил се поболял, като разпитвал Айхман, тъй като обвиняемият му отговарял на всички въпроси с лъжи“. Управлението на министър-председателя разрешава и честото хвърляне на коси погледи към публиката, разрешава театралния характер на суетата, надхвърляща обикновените норми, която в края на краищата стига своя връх в Белия дом чрез комплимента „Браво!“, изречен от президента на Съединените американски щати по адрес

на този, който, между другото, е театралничил. Правосъдието, обратно, не разрешава нищо такова – то изисква усамотение и ако разрешава нещо, то е по-скоро скръб, отколкото ярост, и предписва най-строго въздържане от всякакви удоволствия, следващи от това да се поставиш в светлината на прожекторите. Посещението малко след процеса на съдията Ландау в САЩ, като контраст, остана незабелязано, не бе популяризирано изобщо, освен сред еврейските организации, заради които бе предприето.

Все пак независимо от това колко самоотвержено съдиите отбягват светлините на арената, ето ги – седнали на най-високото място върху издигнатия подиум с лице към публиката по същия начин, както биха гледали от сцената, ако участваха в някоя пиеса. Предполагаше се, че публиката представлява целия свят и действително през първите няколко седмици тя се състоеше главно от журналисти на вестници и списания, които се бяха стълпили в Йерусалим от четирите края на света. Щяха да гледат спектакъл не по-малко сензационен от Нюрнбергския процес, но за разлика от него, този път „главното внимание пада върху трагедията на еврейството като цяло“. Защото „обвинявам (Айхман) също така и в престъпления срещу неевреи...“ – но не защото ги е извършил в действителност, а, изненадващо, „за да не правя етнически деления“. Наистина забележително изречение, което един прокурор произнася в първата си реч на процеса – то се оказва с ключово значение за обвинението по време на целия процес. Защото този процес е изграден върху онова, което евреите са изстрадали, а не върху това, което Айхман е извършил. Според г-н Аузнер между двете няма разлика, защото „съществува само един-единствен човек, който се е занимавал почти изцяло и само с евреите, чиято дейност се е заключавала в тяхното унищожение, чиято роля в злодейския режим се свежда до тях. Това е Адолф Айхман“. Нима е нелогично да се представят пред съда всички факти за еврейските страдания (които, разбира се, никога не са поставяни под съмнение), а след това да се търсят

доказателства, които по един или друг начин да свържат Айхман с онова, което се е случило? Нюрнбергският процес, на който обвинението било „за престъпления срещу представители на различни нации“, не разглеждал трагедията на евреите по простата причина, че от него отсъствал Айхман.

Наистина ли г-н Аузнер вярва, че Нюрнбергският процес би обърнал повече внимание на съдбата на евреите, ако на него бе докаран Айхман? Едва ли. Както почти всеки друг в Израел, той вярва, че само еврейският съд може да осигури правосъдие за евреите и че само евреите могат да преценяват своите врагове. Оттук е и почти универсалната враждебност в Израел дори към просто-то споменаване за някакъв международен съд, който би обвинил Айхман не в престъпления „спрямо еврейския народ“, а в престъпления срещу човечеството, извършени спрямо евреи. Пак оттук е странното самохвалство „не правя етнически разграничения“, което звучи по-малко странно в Израел, където личният статут на еврейските граждани се диктува от равинските закони на традицията, поради което никой от еврейски произход не може да се ожени за не-евреин – смесените бракове се признават, но затова пък децата, родени от тях, се водят най-официално за незаконни (докато извънбрачните деца на родители евреи се считат законни!), а ако някой се случи да живее с майка не-еврейка, нито може да встъпи в брак, нито може да бъде погребан. Разчупването на това положение става по-осезателно след 1953 г., когато чувствителен дял от семейното право започва да се разглежда от светските съдилища. Днес жените могат да наследяват и да споделят равен статут с мъжете. Това рядко се признава, тъй като вярата или властта на фанатичното религиозно малцинство не позволява на правителството на Израел да подмени традиционното равинско право със светския съд в областта на брака и развода. Ако съществува някаква точка на пълно съгласие между религиозните и нерелигиозните граждани на Израел, това е общото им желание да има закон, който да забрани смесените

бракове, и главно по тази причина – както признават официални израелски представители извън съдебната зала – светските и религиозните среди в Израел са единни в нежеланието си да има конституция, в която един подобен закон трудно би намерил място. („Аргументът срещу гражданския брак е, че той ще разедини нашия дом Израел и ще раздели евреите от тази страна от диаспората“, както бе наскоро формулирано от Филип Джилън в „Джуиш фронтър“.) Каквито и да са причините, има нещо феноменално в наивността, с която обвинението на процеса срещу Айхман изобличи позорните нюрнбергски закони от 1935 г., които забраняват смесените бракове и сексуалните връзки между евреи и германци. По-информираните кореспонденти добре схващаха иронията в тези съвпадения, но не отбелязаха нищо по въпроса в своите информации. Не беше това моментът, пресмятаха те, в който да се каже на евреите какво не е наред в законите и институциите в собствената им страна.

Макар че публиката на процеса трябваше да представлява целия свят, а пиесата – широката панорама на еврейските страдания, очакванията и мотивираността започнаха бързо да чезнат в действителност. Предаността на журналистите се задържа за не повече от две седмици, след което настъпиха сериозни промени сред публиката. Надеждите бяха, че тя ще се състои от израелци – т.е. от родените в Израел, твърде млади, за да са част от историята, или какъвто бе случаят с евреите, дошли в страната от Ориента – от хора, които изобщо не са чували за случилото се. Предполагаше се, че процесът ще им покаже какво значи да се живее сред не-евреи и ще ги убеди, че отделният евреин може да се чувства сигурен и да води достоен живот само в Израел. (Този урок бе записан в малка брошура за израелската правна система, раздавана на кореспондентите. Авторката Дорис Ланкин описваше решение на Върховния съд, задължаващо двама бащи, „отвлечли децата си и довели ги в Израел“, да ги изпратят обратно на майките им, живеещи в чужбина, тъй като имали законната опека върху децата.

И всичко това, добавя авторката – не по-малко горда от подобна стриктна законосъобразност, отколкото г-н Аузнер в своята готовност да преследва убийството, дори когато жертвите са не-евреи, – „независимо от факта, че връщането на децата под майчина опека и грижа ще ги обрече да водят неравна битка с враждебните елементи на диаспората“.) Но в тази публика надали имаше млади хора и тя не се състоеше от израелци, разбирани като група, отличаваща се от евреите изобщо. Тя беше изпълнена с „оцелели“, с хора на средна или напреднала възраст, имигранти от Европа като мен самата, които знаеха наизуст всичко, което трябваше да знаят, и които не бяха настроени да учат каквито и да било уроци, и които в никакъв случай не желяеха процесът да формира тяхното мнение. Колкото и едни свидетели да сменяха други и едни ужаси да допълваха други, те седяха и слушаха заедно разкази, които надали биха могли да изслушат насаме, ако трябваше да гледат разказвача в очите. Колкото повече се разкриваше „нещастieto на еврейския народ от това поколение“ и колкото по-грандиозно звучеше реториката на г-н Аузнер, толкова по-бледа и повече приличаща на дух изглеждаше фигурата в стъклената клетка и никакво посочване с пръст – „Ето чудовището, отговорно за всичко това!“ – не можеше да го извика на живот.

Именно театралната част от процеса не издържа и се срути под тежестта на чудовищните зверства, от които настръхва косата. Един процес си прилича с пиеса по това, че започва и свършва с извършителя, а не с жертвата. А един показан процес се нуждае, даже още по-остро от обикновения, от ограничено и добре очертано описание на това какво и как е било извършено. В центъра на процеса може да стои само този, който е извършителят – в този смисъл той е като героя от пиесата, и ако страда, то той следва да страда за това, което е вършил, а не за онова, което е причинил на други като страдание. Никой не знаеше това по-добре от председателстващия съдия, пред чиито очи процесът започна да дегенерира

в кърваво шоу, „кораб без кормило, тласкан от вълните“. Ако неговите опити да предотврати това развитие бяха често осуетявани, това се дължеше отчасти, странно защо, на грешката на защитата, която надали изобщо оспори дадено свидетелско показание, без значение дали е неадекватно, или лековато. *Доктор Серватиус*, както постоянно се обръщаха към него, беше малко по-смел, когато ставаше дума не за показания, а за документи. Най-впечатляваща измежду редките му намеси беше тази по повод на внесените от обвинението дневници на Ханс Франк – някогашния генерален губернатор на Полша и един от основните военнопредпрестъпници, окачен най-после на въжето в Нюрнберг. „Имам само един въпрос. Името Адолф Айхман, т.е. името на обвиняемия, споменава ли се в тези двайсет и девет (в действителност трийсет и осем) тома дневници?...“ „Името Адолф Айхман не се споменава в тези двайсет и девет тома.“ ... „Благодаря, нямам повече въпроси.“

Така процесът никога не се превърна в пиеса, затова пък шоуто, с което Бен Гурион мислеше да започне, се състоя – или по-точно „уроците“, които той смяташе, че трябва да бъдат поднесени на евреите и другOVERците, на израелците и арабите – накратко, на целия свят. Тези уроци, извлечени от едно и също шоу, трябваше да имат различно звучене пред различните си получатели. Бен Гурион ги бе очертал още преди началото на процеса в няколко статии, чрез които възнамеряваше да обясни защо Израел е отвлякъл обвиняемия. Ето урока за не-еврейския свят: „Ние искаме пред народите по света да установим колко милиона души, само по причина, че са евреи, и милион бебета, защото се случило да са еврейски бебета, са били избити от нацистите“. Или, по думите на „Давар“, органа на партията на Бен Гурион „Мапай“: „Нека световното обществено мнение да знае, че не само нацистка Германия е отговорна за унищожението на шест милиона евреи в Европа“. Следователно, отново според собствените думи на Бен Гурион: „Ние искаме народите по света да знаят... и те трябва да се засрамят“. Евреите от

диаспората пък трябваше да запомнят как юдейството, „на четири хиляди години, със своите духовни творения, духовни стремежи и месиански измерения“, винаги се натъквало на „един враждебен свят“, как евреите дегенерирали до степен да вървят като овце на заколение и как единствено създаването на еврейска държава е направило възможно евреите да отвърнат на удара, както израелците направили във войната за независимост по време на суецката авантюра и в почти всекидневните инциденти по нещастните граници на Израел. И докато на евреите извън Израел трябваше да се покаже разликата между израелския героизъм и покорната кротост на евреите по света, урокът за тези, които живееха в Израел, гласеше: „поколениято израелци, израснало след Холокоста“ е заплашено да изгуби връзките си с еврейския народ и по този начин със собствената си история. „Нужно е нашата младеж да запомни какво се случи на еврейския народ. Искаме те да знаят най-трагичните факти в нашата история.“ Накрая един от мотивите за изправянето на Айхман пред съда е „да се открият други нацисти – например връзките между нацистите и някои арабски управници“.

Ако Адолф Айхман бе докаран в районния съд в Йерусалим само по тези причини, процесът би бил провал в почти всяко отношение. По една линия уроците бяха безполезни, а по друга – заблуждаващи, макар и позитивно. Благодарение на Хитлер антисемитизмът бе дискредитиран, ако не завинаги, то поне за един определен период, при това не защото евреите са станали внезапно по-популярни, а защото, по думите на г-н Бен Гурион, повечето хора „са осъзнали, че в днешно време газовите камери и сапунените фабрики са това, до което антисемитизмът може да доведе“. Еднакво ненужен бе и урокът, предназначен за евреите от диаспората, които надали са усетили нужда от страхотната катастрофа, в която една третина от собствения им народ загина, за да бъдат най-последно убедени във враждебността на света. Тяхната вяра във вечността и вездесъщата природа на антисемитизма бе не само най-мощният идеологически

фактор в ционисткото движение от времето на аферата „Драйфус“; това бе и причина за иначе необяснимата готовност на германската еврейска общност да води преговори с нацистките власти в ранните етапи на режима. (Няма нужда да се припомня, че цяла пропаст дели тези преговори от по-късната колаборация на *Юденрете*. Все още не бяха замесени морални въпроси, а само политическо решение, чийто „реализъм“ можеше да се оспори: „конкретната“ помощ, гласеше аргументът, е по-добра от абстрактните изобличения. Това бе „реалистична политика“ без макиавелиански обертонове и опасностите от нея станаха ясни чак години по-късно, след избухването на войната, когато всекидневните контакти между еврейски организации и нацистката бюрокрация силно разшириха възможността пред еврейските функционери да нарушат предела, който дели подпомагането на евреи да избягат от помагането на нацистите да ги депортират.) Тъкмо тази убеденост доведе до опасното неумение на евреите да разпознават приятеля от врага. Немските евреи не бяха единствените, които подцениха своите врагове, вярвайки, че всички иновърци си приличат. Ако министър-председателят Бен Гурион, глава на еврейската държава що се отнася до всички практически въпроси, разчиташе да затвърди този вид „еврейско самосъзнание“, сметките му са били криви. Точно промяната на това съзнание днес е едно от абсолютно задължителните условия за съществуването на израелската държавност, която по определение произвежда от евреите народ сред народите, нация сред нациите, държава сред държавите, разчитайки вече на многообразието – мислене, което повече не дава основания да се разчита на хилядолетното и, за нещастие, религиозно приковано еврейско дихотомно виждане, разделящо света на евреи и иновърци.

Контрастът между израелския героизъм, от една страна, и смирената кротост, с която другите евреи са вървели към своята смърт – като пристигат точно навреме в отпавните точки, като вървят самостоятелно пеша до местата за екзекуция, като копаят собстве-

ните си гробове, като се събличат, трупат дрехите прилежно на подредени купчинки и лягат на земята един до друг, за да бъдат разстреляни, – изглеждаше теза, от която можеше да се извлича полза. Затова прокурорът чрез въпросите си към всеки пореден свидетел: „Защо не протестирахте?“, „Защо се качихте на влака?“, „Петнайсет хиляди души бяхте изправени там срещу само неколкостотин пазачи – защо не въстанахте, не атакувахте поне веднъж?“, извличаше постепенно всичко най-ценно от този контраст. Печална истина в случая обаче е, че тезата не бе правилно подбрана – защото при еднакви условия никоя група не-евреи не се е държала различно от евреите. Преди шестнайсет години, все още под прякото въздействие на събитията, Давид Русе, концлагерист от Бухенвалд, описва онова, което се е повтаряло и в другите лагери: „Тържествуването на СС се заключава в това, че жертвата е съгласна да бъде измъчвана без съпротива, в отказа ѝ от собствената личност до степен да престане да изявява своята идентичност. Нищо не е просто ей така. Нищо не е безпричинно или само заради садизъм, щом става дума за тържеството на есесовците над жертвата. Есесовците отлично знаят, че системата, която успее да унищожи своята жертва още преди тя да се е изкачила на ешафода... е несравнимо по-добра от която и да е друга, когато става дума за държане в робство на цял народ. Цял народ в покорство. Нищо не е по-ужасно от тези процесии от човешки същества, отиващи като чучела към своята смърт“ („Дните на нашата смърт“, 1947 г.). Съдът не откриваше отговора на този жесток и глупав въпрос, но всеки може да го намери с лекота, стига за няколко минути да даде воля на своето въображение и си представи съдбата на онези амстердамски евреи през 1941 г., осмелили се да нападнат германска полицейска част. Като наказателна мярка арестували четиристотин и трийсет евреи и започнали да ги измъчват до смърт, отначало в Бухенвалд, а после в австрийския лагер Маутхаузен. Месеци наред всеки от тях е преживявал хиляди пъти смъртта и е имало защо да завиди на побратимите си от Ауш-

виц и дори от Рига и Минск. Съществуват много неща значително по-лоши от смъртта и есесовците са били безпомощни, защото са знаели, че всеки от тези сценарии живее в мислите и представите на техните жертви. В тази връзка съзнателният опит на процеса да се изтъкне само и единствено еврейската страна на случилото се успя да изопачи истината, включително еврейската истина, може би в по-големи мащаби, отколкото в други случаи. Славата на въстанието във варшавското гето и останалите няколко героични епизода, при които се отвърща на удара, се дължи тъкмо на това, че участниците в тях са се отказали от сравнително леката смърт, която нацистите са им предлагали – смърт пред наказателния взвод или в газовите камери. Свидетелите на процеса в Йерусалим, описващи моментите на съпротива, говореха за „незначителното място, което такива случаи обхващат в историята на Холокоста“ и потвърждаваха факта, че само най-младите са били в състояние „да решат, че не може просто да вървим и да бъдем клани като овце“.

В едно отношение обаче очакванията на г-н Бен Гурион за процеса не доведоха до неговото разочарование – процесът се оказва важен инструмент за разкриването на други нацистки престъпници, макар и не в тези арабски страни, които открито бяха предлагали убежище на стотици от тях. Връзките на Великия мюфтия с нацистите по време на войната не бяха тайна – той вярваше, че тези връзки ще му помогнат да приложи на свой ред нещо като „окончателно решение“, само че в Близкия изток. Ето защо вестниците в Дамаск и Бейрут, в Кайро и Йордания не криеха симпатията си към Айхман и съжалението си, че „не е довършил започнатото“. Едно радиопредаване от Кайро в деня на откриването на процеса дори вмъкна в своя коментар антигерманска нотка, като се оплака, че нямало „нито един случай през последната световна война, в който немски самолет да хвърли поне една бомба, прелитайки над еврейско селище“. Очевидно е, че арабските националисти симпатизират на нацизма, мотивите им са явни и не е необходим нито Бен Гури-

он, нито този процес, за да ги разкрие – те никога не са се крили. Процесът единствено разкри, че слуховете за някакви връзки на Айхман с Хадж Амин ел-Хюсейни, бившия мюфтия на Йерусалим, са безпочвени. (Айхман се запознал с мюфтията на официален прием наред с всички останали шефове на отдели.) Мюфтията е бил в близки отношения с германското външно министерство и с Химлер, но това не представляваше новина.

Бен Гурион използва ситуацията, за да напомни публично, че съществува „връзка между нацистите и някои арабски управници“. Това се оказа безполезно – затова пък той изобщо пропусна да се спомене за връзките на нацистите с днешната Западна Германия, което е учудващо. По тази тема човек можеше с успокоение да чуе, че Израел „не държи Аденауер отговорен за Хитлер“ и че „за нас един честен германец, въпреки че принадлежи към същата нация, която преди двайсет години спомогна избиването на милиони евреи, си остава честен човек“. (Не се споменаваше изобщо за честни араби.) Германската федерална република, въпреки че все още не е признала държавата Израел – вероятно поради опасения, че арабските страни биха признали другата Германия на Валтер Улбрихт, – е изплатила седемстотин трийсет и седем милиона долара репарации на Израел през последните десет години. Тези плащания скоро ще приключат и Израел прави понастоящем опити да уговори дългосрочен заем от Западна Германия. Така връзката между двете страни, и по-специално личната връзка между Бен Гурион и Аденауер, е доста добра и ако, като последица от процеса, някои депутати от Кнесета (израелския парламент) успеят да наложат някои ограничения върху програмата за културен обмен със Западна Германия, това със сигурност нито е предвидено, нито желано от Бен Гурион. Много по-важно от това е, че залавянето на Айхман предизвика първия сериозен опит от страна на Германия да вкара в съда поне тези, които са пряко замесени в убийства – което Бен Гурион също не бе предвидил, или поне не си даде труда да споме-

не. Централната агенция за разследване на нацистките престъпления, създадена с голямо закъснение от западногерманската държава през 1958 г. и оглавявана от прокурора Ервин Шюле, се натъкна на всякакъв род трудности, причинени отчасти от нежеланието на немските свидетели да сътрудничат и отчасти от нежеланието на местните съдилища да съдят на основата на материали, препратени им от Централната агенция. Процесът в Йерусалим изобщо не правеше сензационно разкритие за кървавата кампания на Айхман – сензация беше самата новина за неговото залавяне и за предстоящия процес срещу него. Тъкмо това въздейства сериозно върху местните съдилища и ги подтикна да използват разкритията на г-н Шюле и да преодолеят нежеланието си да действат срещу „убийците измежду нас“, като прибегнат към обявяването на награда за залавянето на добре познавани престъпници – доброто старо средство.

Резултатите бяха забележителни. Седем месеца след пристигането на Айхман в Йерусалим и четири месеца преди започването на процеса стана най-последно възможно арестуването на Рихард Баер, заел мястото на Рудолф Хьос като комендант на Аушвиц. Много скоро след това бяха арестувани повечето членове на т.нар. Командо на Айхман – Франц Новак, който живееше в Австрия и се препитаваше като печатар; д-р Ото Хунше, установил се като адвокат в Западна Германия; Херман Крумей, който се бе захванал с аптекарство; Густав Рихтер, бивш „съветник по еврейските въпроси“ в Румъния, и Вили Цьопф, който бе изпълнявал аналогична длъжност в Амстердам. Независимо от факта, че уличаващи ги свидетелства бяха разпространявани чрез книги и вестници години преди това в Германия, един от тях дори не бе сметнал за необходимо да смени името си. За първи път след войната немските вестници бяха изпълнени с репортажи за процесите срещу нацистки престъпници – масови убийци (след май 1960 г., месеца на залавяне на Айхман, само убийство „първа степен“ подлежеше на прокурорско преследване). Нежеланието на местните съдилища да преследват военновремен-

ни престъпления си личеше от шокиращо снизходителните размери на присъдите, давани на подсъдимите. (Ето как д-р Ото Брадфиш от „айнзацгрупен“ – подвижните групи на СС за убийства на Изток – бе осъден на десет години тежък труд за избиването на петнайсет хиляди евреи; д-р Ото Хунше, правният експерт на Айхман, лично отговорен за депортирането в последния миг на около хиляда и двеста унгарски евреи, от които към шестстотин са избити, получи пет години тежък труд; а Йозеф Лехтхалер, „ликвидирал“ еврейското население на Слуцк и Смолевичи в Русия, бе осъден на три години и половина.) Сред арестуваните напоследък се забелязваха големци от времето на нацизма, повечето вече преминали денацификация чрез немските съдилища. Един от тях беше генералът от СС Карл Волф – бивш началник на личния щаб на Химлер, който според документ, представен през 1946 г. в Нюрнберг, е посрещнал „с особена радост“ новината, че „през последните две седмици всеки ден влакова композиция извозва по пет хиляди представители на „избрания народ“ от Варшава към Треблинка“, едно от средоточията за масово избиване на Изток. Друг подобен случай бе с Вилхелм Копе, който отначало командвал убиването с газ в Хелмно, а след това наследил поста на Фридрих-Вилхелм Крюгер в Полша. Всички те имаха задачата да направят Полша „юденрайн“ (чиста от евреи). Същевременно в следвоенна Германия, да вземем Копе – той стана директор на шоколадена фабрика. Случваше се да издават и сурови присъди, но те бяха дори по-малко удовлетворяващи, защото засягаха престъпници от такъв мащаб като Ерих фон дем Бах Зелевски – бивш генерал от висшето СС и полицейско командване. За първи път е съден през 1961 г. за участието си в бунта на Ръом през 1934 г. и получава присъда три и половина години. През следващата 1962 г. обаче е отново привлечен под отговорност, този път за убиването на шестима немски комунисти през 1933 г., и е съден от специален състав в Нюрнберг. Издадена е присъда – този път е осъден до живот. Нито една от присъдите не споменава, че Бах Зелевски е бил

например шеф на антипартизаните по Източния фронт или че е участвал в белоруските кланета на евреи в Минск и Могилъов. Трябва ли немските съдилища, под претекст, че военните престъпления не са престъпления, да правят „етнически разграничения“? А възможно ли е да се е стигнало до присъда, считана за необикновено сурова в следвоенната съдебна практика на Германия, по съвсем друга причина – всъщност Бах Зелевски не издържал и стигнал до нервен срив след масовите избивания, след което правил опити да защитава евреите от „айнзацгрупен“ и свидетелствал пред обвинението в Нюрнберг. Това ли е причина за максималната присъда в случая? Бах Зелевски е единственият от своята категория, който се самообвини публично през 1952 г. за масово убийство, затова пък за същото той никога не бе съдебно преследван в следващите години.

Не са големи надеждите, че ще настъпи някаква промяна, въпреки че се настоя пред правителството на Аденауер да прочисти съдебната власт от над сто и четиресет съдии и прокурори и да премахне много полицейски началници с минало, компрометирано в мащаби, надхвърлящи разбиранията в Германия. Също така и да изгони Волфганг Имервар Френкел, главния прокурор на Върховния съд на Федералната република, въпреки смисъла на презимето му („винаги истината“), който не каза истината, когато трябваше да говори за своето нацистко минало. Според пресмятанията над пет хиляди от общо единайсет хиляди и петстотинте съдии в Бундесрепубликата са били активни членове на съдилищата от Хитлерово време. През ноември 1962 г., малко след прочистването на съдебната система и шест месеца след като името на Айхман изчезна от новините, в почти празна съдебна зала във Фленсбург започна отдавна чаканият процес срещу Мартин Феленц. Някогашният върховен СС и полицейски водач, също така изтъкнат член на партията на Свободните демократи в Аденауерова Германия, бе арестуван през юни 1960 г., само няколко седмици след залавянето на Айхман. Той бе обвинен в участие и споделена отговорност за

избиването на четиресет хиляди евреи от Полша. След повече от шест седмици получаване на подробни показания прокурорът поиска максималното наказание – доживотна присъда при тежък труд. Съдът осъди Феленц на четири години, като му признаха две и половина вече излежани, докато чакал ред за процеса. Ето защо няма съмнение, че процесът срещу Айхман предизвика най-сериозни последици в Германия. Отношението на немския народ към собственото му минало, върху което си блъскаха главите експертите по германските въпроси вече повече от петнайсет години, надали би могло да се изяви по по-категоричен начин – германците не се интересуваха особено и нямаха нищо против да живеят заедно с убийци в собствената си страна, тъй като никой от тях не бе убивал по собствено желание, но въпреки това, ако световното обществено мнение, или по-точно, ако „аусландът“ (колективното понятие на немците за чуждите държави) искаше на всяка цена да накаже подобни престъпници, немците бяха напълно готови да се подчинят поне в известна степен.

Канцлерът Аденауер забеляза затрудненията и би тревога, че процесът „ще възбуди отново всичките страхове“ и ще доведе до нова вълна от антигермански чувства по света, както и стана в действителност. През десетте месеца, необходими на Израел да подготви процеса, Германия трескаво се зае с окопаване срещу предвидимите последици, демонстрирайки безпрецедентно усърдие в разкриването и съденето на нацистки престъпници в страната. Въпреки това обаче нито германските власти, нито общественото мнение във Федералната република не коментираха екстрадирането на Айхман в Германия – нещо, което нормално би направила всяка държава, ако друга започне да съди неин поданик, и оттук ревностният стремеж на всяка суверенна страна сама да съди своите собствени престъпници. (Официалната защитна позиция на правителството на Аденауер, че екстрадицията е невъзможна понеже липсва договор за екстрадиция между Израел и Германия, не издържа кри-

тика – това евентуално значи, че Израел не може да бъде принуден да екстрадира, както задължително би трябвало да реагира, ако споразумението съществуваше. Фриц Бауер, главен прокурор на провинция Хесен, усети нежеланието на германските власти и затова отпрати апел към федералното правителство в Бон да започне постъпките за екстрадиране. Но чувствата на г-н Бауер в случая представляваха чувства на немски евреин, които не се споделяха от общественото мнение в Германия. Апелът му бе не само отхвърлен от Бон, но остана почти незабелязан и напълно неподкрепен от обществото. Друг аргумент на Германия срещу екстрадирането на Айхман от Израел бе предложен от изпратените на процеса немски наблюдатели – тъй като смъртното наказание е официално премахнато във Федералната република, на територията на Германия не може да бъде издадена такава присъда на Айхман, каквато той единствено заслужава, т.е. смърт. Но предвид снизхождението на немските съдилища към всякакви нацистки масови убийци, трудно е да не се забележи липсата на искреност в подобно възражение. Със сигурност най-голямата опасност за Германия от процеса срещу Айхман би било оправданието за липсата на *mens rea*, както отбеляза Й. Янсен в „Рейнише меркур“ от 11 август 1961 г.)

Същият въпрос има и още една страна, която е много неделикатна и политически по-важна. Едно е да изловиш престъпника в скривалището му и съвсем друго, когато го откриваш сред обществото, окичен с цялата му известност и блясък – в германския случай да завариш бивши нацисти да се срещат с безброй сътрудници на федералната и държавната администрация и да са често на обществена служба с бляскава кариера, процъфтявала още от времето на Хитлеровия режим. Вярно, ако администрацията на Аденауер проявяваше пределна чувствителност към наемането на ръководни обществени постове, като изисква кандидатите да са напълно чисти от компрометиращо ги нацистко минало, рискуваше да няма изобщо администрация в Германия. Защото истината е, разбира се,

точно обратното на твърдението на д-р Аденауер, че „сравнително малък процент“ германци са били нацисти и че за останалите било „щастие да помагат на еврейските си съграждани, стига да е могло“. (Поне един немски вестник – „Франкфуртер Рундшау“ – си зададе всеизвестния въпрос, отговорът на който отдавна бе просрочен – защо толкова много хора, които знаят например миналото на главния прокурор, което той крие, сега мълчаха. След това следваше по-очевидният отговор: „Защото те самите се чувстваха замесени в същото“.) Логиката на процеса срещу Айхман така, както си го представяше Бен Гурион – с ударението си върху общите въпроси, вредящи на правното съвършенство, изисква да се изобличи съучастието в „окончателното решение“ на всички германски служби и власти: на всички служители в държавните министерства, на обикновените въоръжени сили с техния генералитет, на съдебната власт, както и света на бизнеса. Но въпреки че обвинението, по начина, по който се ръководеше от г-н Аузнер, се бе отклонило от тази логика, като призоваваше свидетел след свидетел да описва неща, които, макар и страшни и истинни сами по себе си, нямаха изобщо или имаха много далечна връзка с действията на подсъдимия, то все пак внимателно избягваше докосването до подобна опасно взривоопасна тема. Тя бе за почти повсеместното съучастничество, разпростряло се далеч зад редиците на партийните членове. (Преди започване на процеса се ширеха слухове, че Айхман назовал „неколкостотин изтъкнати личности във Федералната република като свои съучастници“, но тези слухове не се оказаха верни. В своята уводна реч г-н Аузнер спомена помощниците на Айхман като „съучастници в престъпленията, които не са били нито гангстери, нито част от подземния свят“, и даде обещание, че „трябва да ги открием – лекари и адвокати, учени, банкери и икономисти – в съветите, които решават да бъдат унищожени евреите“. Това обещание не бе спазено, нито можеше да се спази във вида, в който бе дадено. Защото никога не е съществувал „съвет, който решава“ и „облечените

в тоги сановници с научни степени“ никога не са вземали решение за унищожение на евреите – те са се събирали и са действали заедно дотолкова, доколкото да планират необходимите стъпки, за да се изпълни дадена заповед на Хитлер.) Въпреки всичко все пак един от тези случаи бе направен достояние на съда – случаят на д-р Ханс Глобке, човек от кръга на най-близките съветници на Аденауер, който преди повече от двайсет и пет години бе съавтор на един позорен коментар на Нюрнбергските расистки закони и малко покъсно бе родил брилянтната идея да се накарат всички германски евреи да приемат като презиме „Израел“ или „Сара“ в зависимост от пола. Но се случи така, че името на г-н Глобке – само неговото име – бе вкарано от защитата в съдебната процедура на районния съд вероятно с единствената надежда да бъде „убедено“ правителството на Аденауер да започне процедурата за екстрадиране. Във всеки случай бившият служител във Вътрешното министерство на нацистка Германия и настоящ държавен секретар в канцеларията на Аденауер безспорно имаше повече право от бившия мюфтия на Йерусалим да присъства в историята на реалните страдания на евреите по време на нацизма.

Историята именно бе онова, което стоеше в центъра на процеса, поне що се отнася до обвинението. „На подсъдимата скамейка на този исторически процес не седи един отделен индивид, както и нацисткия режим сам по себе си, а антисемитизмът в цялата история.“ Това бе тонът, зададен от Бен Гурион, вярно следван от г-н Аузнер, който подхвана своето встъпително слово (което продължи три заседания), говорейки за египетския фараон и заповедта на Хаман „да се унищожат, избият и премахнат“. После той премина към цитат от Езекия: „И когато Аз (Бог) минах край теб и те видях изцапан със собствената ти кръв, ти казах: „Живей в твоята кръв!“, обяснявайки, че тези думи трябва да бъдат разбирани „като императив, с който този народ е трябвало да се сблъска от първата си възможна поява в историята“. Това беше евтина реторика и лоша

история. По-лошо – заявеното влизаше в противоречие с поставянето на Айхман пред съда, създавайки впечатление, че той навярно е само един невинен изпълнител на мистериозно предопределена съдба и в тази връзка дори на антисемитизма, който вероятно е необходим да маркира следите на „окървавения път, изминат от този народ“, за да изпълни своята мисия. Няколко заседания след това, когато професор Сало Берън от Колумбийския университет свидетелства във връзка с по-новата история на източноевропейското еврейство, д-р Серватиус не издържа на предизвикателството и зададе очевидния въпрос: „Защо целят този лош късмет бе изтеглен от евреите?“ и „Не мислите ли, че в основата на съдбата на този народ лежат ирационални мотиви? Мотиви, които са отвъд съзнанието на човека? Вероятно няма такова нещо като дух на историята, който я бута напред... без участието на човек?“ Не е ли г-н Аузнер последовател на школата на историческите закони – намеквам за хегелианството – и не показваше ли всъщност, че онова, „което водачите вършат, невинаги води до целта, която са си поставили? ... В случая намерението бе да се унищожи еврейският народ и целта не беше достигната, а вместо това се появи една нова, процъфтяваща държава“. Аргументът на защитата по този начин се доближи опасно близо до най-новото антисемитско разбиране за Старейшините от Цион, изложено по най-сериозен начин няколко седмици по-рано в египетското Народно събрание от заместник външния министър Хюсеин Зулфикар Сабри: Хитлер е бил невинен за избиването на евреите, всъщност е бил жертва на ционистите, които са го „принудили да извърши престъпления, чрез които в крайна сметка ще постигнат своята цел – създаването на държавата Израел“. Само дето д-р Серватиус, следвайки философията на историята, изложена от прокурора, положи историята на място, запазено най-често за Старейшините от Цион.

Независимо от намеренията на Бен Гурион и всичките усилия на обвинението, на подсъдимата скамейка все пак остана да седи

човешки индивид от плът и кръв; и ако Бен Гурион „не се интересува каква присъда се издава за Айхман“, безотказната и единствената задача на йерусалимския съд бе тъкмо да издаде присъда.

ВТОРА ГЛАВА

ОБВИНЯЕМИЯТ

Ото Адолф, син на Карл Адолф Айхман и Мария, по баща Шеферлинг, хванат в едно предградие на Буенос Айрес вечерта на 11 май 1960 г., докаран в Израел девет дена по-късно със самолет, изправен пред процес в районния съд на Йерусалим на 11 април 1961 г., бе обвинен по петнайсет пункта: „заедно с други“ той бе извършил престъпления срещу еврейския народ, престъпления срещу човечеството и военни престъпления през цялото време на съществуване на нацисткия режим и особено през Втората световна война. Законът за нацистите и нацистките съгрудници от 1950 г. (с наказателен характер), по силата на който бе проведен процесът, предвижда, че „личност, извършила едно от тези... престъпления... подлежи на смъртно наказание“. По всяка точка от обвинителния акт Айхман пледираше: „Невинен по смисъла на предявеното обвинение“.

А по смисъла на какво друго тогава той предполагаше, че е виновен? По време на целия разпит – според думите на обвиняемия „най-дългия, провеждан някога“ – нито защитата, нито обвинението, нито някой от тримата съдии изобщо си направи труда да му зададе този очевиден въпрос. Адвокатът му Роберт Серватиус от Кьолн, нает от Айхман, чиято защита на обвиняемия се заплащаше